

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Lukáš Novotný - Daniel Šárovec
Article / Článok: Na víťezné vlně: Analýza úspechu alternativity pro Německo ve volbách do Spolkového sněmu 2017 / On a Winning Streak: Analysis of the Success of Alternative for Germany in Bundestag Elections 2017
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <http://dx.doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.1.97-118>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

NOVOTNÝ, L. - ŠÁROVEC, D. 2018. Na víťezné vlně: Analýza úspechu alternativity pro Německo ve volbách do Spolkového sněmu 2017. In *Politické vedy*. [online]. Vol. 21, No. 1, 2018. ISSN 1335 – 2741, pp. 97-118. Available online: <http://dx.doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.1.97-118>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

NA VÍTĚZNÉ VLNĚ: ANALÝZA ÚSPĚCHU ALTERNATIVY PRO NĚMECKO VE VOLBÁCH DO SPOLKOVÉHO SNĚMU 2017¹

ON A WINNING STREAK: ANALYSIS OF THE SUCCESS OF ALTERNATIVE FOR GERMANY IN BUNDESTAG ELECTIONS 2017

Lukáš Novotný – Daniel Šárovec*

ABSTRACT

The emergence and success of new and populist political parties are visible across Europe nowadays; Germany is not an exception to this trend. There is possible to see an apparent breakthrough of Alternative for Germany (AfD) in German general elections 2017 which has visibly changed the German party system. After the previous performing in general elections 2013, European Parliament elections 2014, AfD succeed with 12,6 percent and 94 mandates as a third most powerful party in general elections 2017. This article explored the causes of this electoral result. The main goal was to focus primarily on populist and right-wing populist appeals used by the party before general elections and during 2017 electoral campaign. The typology of populism created by Cas Mudde and Margaret Canovan was handled as the analytical framework for the discussion. This approach was combined with analysis of AfD development, electoral campaign and electoral programme of AfD. The rhetoric of the party is shaped as xenophobic, Europhobic and direct democracy promoting. The results show that AfD is benefiting not only from the socio-economic instability and growing Euroscepticism but also from the structural problems of the East German countries. Besides, there is possible to find linkages with other similarly oriented parties in Europe.

Key words: Alternative for Germany (AfD), German general elections 2017, Germany, party politics, party system, new populism, populism, right-wing populism

* Dr. Mgr. Lukáš Novotný, M.A. je odborným asistentem na Katedře politologie a filozofie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Pasteurova 13, 400 01 Ústí nad Labem, Česká republika, e-mail: lukas.novotny@ujep.cz.

Mgr. Daniel Šárovec je interním doktorandem na Katedře politologie Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha, Česká republika, e-mail: daniel.sarovec@fsv.cuni.cz.

DOI: <http://dx.doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.1.97-118>

¹ Daniel Šárovec text zpracoval v rámci programu Progres Univerzity Karlovy Q18 – *Společenské vědy: od víceborovosti k mezioborovosti*.

Úvod

Dotazy na to, kdo že vlastně zvítězil v posledních volbách do německého Spolkového sněmu, konaných 24. září 2017, se neodpovídají jednoduše. Ztratily totiž obě velké vládní strany, CDU/CSU 8,6 procenta a SPD 5,2 procenta. Die Linke a Zelení zůstaly naopak fakticky na svých výsledcích, i když jejich očekávání byla s ohledem na předpokládaný propad obou velkých stran výrazně větší. Pokud tedy tyto volby měly vítěze, pak jimi byli jednoznačně liberálové z FDP, kteří si polepšili oproti posledním volbám v roce 2013 o 5,9 procenta a dostali se opět do poslaneckých lavic v německém Reichstagu. Nicméně opravdovým vítězem – i s ohledem na procentuální zisk – pak byla bezesporu Alternativa pro Německo (*Alternative für Deutschland*, dále jen AfD), která obdržela 12,6 procenta. To je o 7,9 procenta více než v roce 2013 a stranu to za prvé dostalo do Bundestagu, a za druhé jí to přisoudilo pozici třetí nejsilnější strany s celkem 94 poslanci.

Pozoruhodné je přitom to, že volby do Spolkového sněmu před čtyřmi lety byly fakticky jedinými volbami, v nichž strana neuspěla. Strana se formovala poměrně narychlo před volbami a ukázalo se, že ještě nestihla dostatečně komunikovat směrem k veřejnosti své programové cíle a hlavní sdělení. I tak byl však výsledek 4,7 procenta velmi slušný a ukázal na značný potenciál. V každých dalších volbách do zemských parlamentů a též do voleb v Evropském parlamentu v roce 2014 již byla strana úspěšná. Čekalo se, zda se tento trend potvrdí i ve volbách do Spolkového sněmu na podzim tohoto roku, a to se také stalo.

Stojí proto za to se zabývat touto stranou podrobněji. Lze proto určit několikero důvodů, z nichž hned ten první je klíčový a nejdůležitější: až dosud se totiž žádné pravicově populistické politické straně nepodařil takto značný úspěch ve volbách do německého Spolkového sněmu. V tom představovala Spolková republika Německo po několik desetiletí výjimku v rámci západní Evropy. (Mudde 2007; Niedermayer 2010; Bornschieer 2012) Navíc od 60. let v německém parlamentu pravicoví populisté, ani extremisté nezasedli, což se však samozřejmě výsledkem těchto voleb změnilo. Pozoruhodné je sledovat úspěchy AfD jakožto anti-establishment strany, která zapadá do širšího kontextu stran dnešního nového populismu a která svým tematickým vymezením, ale i konkrétními verbálními projevy některých svých straníků, osciluje na hraně extrémní strany.

1 Metodologická východiska

Na AfD a na její úspěch ve volbách do Spolkového sněmu se proto tato studie zaměří podrobněji. Z hlediska terminologie jsou sledovány dvě základní intence. Nejprve bude ukotven pojem *populismus* a jeho konkrétní součást – *pravicový populismus*. Tento pojem bude třeba vymezit obsahově na obecné úrovni z hledisek typických programových bodů a hodnotové orientace takovýchto stran. Jako východisko přitom poslouží poznatek **C. Muddeho** (2004; 2007) podle něhož je třeba konceptuálně odlišit a charakterizovat populismus na straně jedné a pravicovou pozici na straně druhé. Pak dává vymezení pravického populismu smysl a můžeme hovořit o pravicově populistických stranách. Tyto poznatky budou následně aplikovány na AfD. Hlavním cílem je najít odpověď na následující otázku: „*Jaké hlavní faktory provázely úspěch AfD při volbách do Spolkového sněmu 2017?*“ Budou prezentovány příčiny úspěchu strany, zachyceny milníky v jejím vývoji a hlavní pozornost bude soustředěna na analýzu jejího úspěchu v uplynulých volbách.

Tato jednopřípadová studie pro účel analýzy pracuje primárně s deskriptivními přístupy, které se pro cíl textu jeví jako nejvhodnější. Pro účely studie jsou důležitým podkladem výsledky voleb do Spolkového sněmu 2013 a 2017, které přináší Bundeswahlleiter. Neméně zásadní je pak *Chapel Hill Expert Survey 2014* ve verzi datasetu 2015.1 (dále jen CHES 2014). Ten přináší komparativní vhled do problematiky nejvíce akcentovaných témat politickými stranami.²

V případě Německa bylo objektem zájmu dohromady deset politických stran.³ Celkem třináct oslovených expertů v rámci definování nejdůležitějších témat vybíralo 3 z následujících 18 možností: (1) vymezení se vůči elitám, (2) občanské svobody, (3) korupce, (4) decentralizace, (5) deregulace, (6) životní prostředí, (7) etnické menšiny, (8) evropská integrace, (9) imigrace, (10) mezinárodní bezpečnost, (11) multikulturalismus, (12) nacionalismus, (13)

² Sběr dat byl realizován mezi prosincem 2014 a únorem 2015. (CHES, 2014) Výsledky expertního dotazování jsou dostupné jako dataset z roku 2015, který zkoumá celkem 268 politických stran z 31 zemí. Mezi analyzovanými zeměmi jsou zahrnuty všechny členské země EU, přičemž dotazování navíc přidává Norsko, Švýcarsko a Turecko. Odpovědi poskytl 337 expertů specializujících se na politické strany a evropskou integraci, a to napříč všemi sledovanými zeměmi (viz CHES, 2014; srov. Šárovec, 2018).

³ Podle ID v dotazníku CHES 2014 jde o CDU, SPD, FDP, Grünen, Die Linke, CSU, NPD, AfD, Piraten a Tierschutzpartei. Studie však s cílem koherentnosti pracuje pouze s těmi subjekty, které po volbách 2017 získaly zastoupení ve Spolkovém sněmu.

veřejné služby vs. daně, (14) přerozdělování, (15) náboženské principy, (16) společenský životní styl, (17) státní intervence a (18) městské vs. venkovské zaměření.⁴

V neposlední řadě se text chce opírat o program AfD pro spolkové volby 2017, který je vzhledem k intencím studie považován za významný primární zdroj, ale i o vizuály a výstupy z monitoringu médií, které analyzovanou problematiku vhodně doplní.

Co se týče současného stavu poznání, fenomén AfD je dnes poměrně dobře zpracován, a to v první řadě v německy psané literatuře (za všechny Niedermayer, 2013; Häusler, 2013; Vorländer et al., 2016), ovšem relativně nově i v anglicky (např. Berbuir et al., 2013; Lewandowski, 2014; 2015; 2016) a česky psané literatuře (Novotný, 2015; 2016a; 2016b). Vedle toho je straně vždy věnována patřičná pozornost v případě různých studií k volbám, jak k těm do Bundestagu 2013 (Forschungsgruppe Wahlen, 2013), tak i do Evropského parlamentu 2014. Všechny tyto tituly se zaměřují skutečně jen na úspěchy a působení formace v těchto volbách a stranou jejich zájmu zůstávají další úspěchy strany AfD. Těmi je především její poměrně slušný úspěch v zemských volbách.

2 Populismus a pravicový populismus

Pravicový populismus je v politologii dnes již stabilním tématem, kterému je věnována poměrně značná pozornost. (Taggart, 2000) Je to velmi často nadužívaný pojem, který je vnímán nejednotně a který vyvolává četné a kontroverzní debaty. Například **Cas Mudde** (2007) odlišuje celkem 22 různých pojmů, které se dají vztáhnout na stranickou rodinu pravicových populistů (k tomu viz též Decker/Lewandovsky, 2012, s. 270). A třebaže nalezneme poměrně značné odlišnosti mezi stranami, které někteří nazývají stranami extremistickými a jiní stranami populistickými, tak přeci jen je dobré i přes tyto sémantické odlišnosti, na něž ostatně poukazuje i **Cas Mudde**, hledat podobnosti a pokusit se o nějakou společnou obsahově minimalistickou definici. (Taggart, 2000, Rensmann, 2006) Opět odkážeme na **Muddeho**, podle něhož je možné k této definici dospět a budeme z jeho poznatků vycházet. (Mudde, 2004)

⁴ V rámci dotazování celkově mohla nastat i situace nerozhodného stavu (*tie*). Tabulka č. 2 s touto situací na základě dat z CHES 2014 pracuje tak, že před výčet charakteristik se stejným skóre umísťuje písmeno *t*.

Obsahové jádro populismu spatřuje v antagonismu mezi „lidem“ a „politickými elitami“. Populisté apelují na požadavek nedílné suverenity lidu, jež je podle nich ohrožována přítomností z velké části zkorumpovaných politických elit, existujících v zastupitelské demokracii. (Canovan, 2001) Odvolávají se přitom na „vůli lidu“ ve smyslu romantické představy *volonté générale* a elity jim připadají samozvané a špatné. Rozdíly mezi „lidem“ a „elitami“ se zakládají přitom nikoli nutně na uzavřeném ideologickém světonázoru, nýbrž mají morální rozměr. (Mudde/Kaltwasser, 2012) V podstatě můžeme říci, že populisté apelují na jakési vágně definované „my“, a míní tím všechny ty, kteří jsou podle nich znevýhodňováni přítomností politických elit. Vycházejí přitom ze skepse vůči institucím reprezentativní demokracie, což je i podle **Margaret Canovan** (2001) možné označit za „demokratický paradox“ v tom, že těmto institucím nedůvěřují, a že naopak například preferují různé formy přímé demokracie.

Zdrojem kritiky populistů je současná komplexita rozhodovacích procesů, která je v současnosti ještě komplikovanější tím, že její součástí jsou i supranacionální instituce. To ještě více ztěžuje srozumitelnost procesů utváření politických rozhodnutí a stojí v přímém protikladu proti jednání „napřímo“ prostřednictvím lidových iniciativ a referend, jak ji zastávají právě populisté (k aspektům přímé demokracie viz např. Tippelt, 2017).

Populisté se pak sice postulují do pozice zastánců dezorientovaného lidu, jehož považují za jediného suveréna. (Albertazzi/Mueller, 2013) Na druhou stranu tím, že vše svalují na politické elity, redukuje složitou situaci utváření těchto rozhodnutí. (Barr, 2009) Z toho vyvodíme tedy dvě základní tendence, které pozorujeme u populistů: jsou jimi centrální orientace na lid a anti-establishment apel. To, že bezpodmínečně plédují za přímou demokracii, se zakládá na přesvědčení, že právě vůle lidu je jedinou nefalšovanou konstantou, podle níž se máme řídit. (Taggart, 2004) Adresáty obviněných elit jsou přitom nejméně tři skupiny: samozřejmě jde o národní politické elity, dále také mediální mainstream a nadnárodní subjekty. (Rooduijn, 2014)

Na straně jedné tedy můžeme populismus charakterizovat jako vertikální konflikt mezi lidem a elitami. Co však činí populistickou stranu stranou pravicově populistickou? Pravicově populistické strany jsou totiž nejčastějšími populistickými stranami (Decker, 2004), ovšem je zde důsledně rozlišovat mezi populistickými a neonacistickými nebo pravicově extremistickými stranami. Rozdíl směrem k extremismu spočívá v otevřené nenávisti vůči demokratickému státu a pluralitní společnosti (Decker/Lewandowsky, 2011), což je něco, co populisté per se nezpochybňují.

Pravicový populismus se spíše vyznačuje podstatně menší ideologickou koherencí, napadá spíše „jen“ problém reprezentativnosti v demokracii, šíří především strach a obává se o erozi vlastní národní identity a o ztrátu politické suverenity. Znepokojení u části společnosti a sympatie u jiné části pak vyvolává právě zpochybňováním tradičních forem zastupitelské demokracie, což bylo až dosud v podstatě něčem nezpochybnitelným. A popularitu získávají pravicově populistické subjekty také otevíráním dalších témat, která byla do značné míry tabuizovaná, jako je například členství zemí jako ČR nebo Německa v mezinárodních organizacích, především v Evropské unii.

Populisté sice volají po jakési domnělé rovnosti a síle lidu, ta se však má týkat pouze původního obyvatelstva, a to má být v ostrém kontrastu – vůči osobám z jiného kulturního a etnického prostředí. Pravicoví populisté varují před nebezpečím ztráty homogenity lidu a nejčastějším zdrojem nebezpečí je zde pro ně s demokracií neslučitelný islám. (Priester, 2007) Proto se zejména v současnosti soustřeďuje jejich rétorika na zastavení přistěhovalectví a trvají na asimilaci, a nikoli na pluralismu či multikulturalismu v otázkách integrace cizinců.

3 AfD jako faktický vítěz voleb do Spolkového sněmu 2017?

Svými četnými úspěchy ve všech volbách do zemských sněmů německých spolkových zemí od roku 2014 až do současnosti, a také ziskem 12,6 procenta v dosud posledních volbách do Spolkového sněmu, se v německé politice definitivně ustálila AfD jako nová politická síla.⁵ Připomeňme, že volby do 19. německého Spolkového sněmu se uskutečnily 24. září 2017.

Nejsilnější stranou zůstala CDU/CSU s 32,9 procenty hlasů, i když to vedlo ke ztrátě 8,6 procenta hlasů oproti posledním volbám v roce 2013. Jinými slovy: **Angela Merkelová** zvítězila po čtvrté za sebou v těchto volbách, čímž se zařadila mezi nejúspěšnější lídry své strany, jakými byli **Konrad Adenauer** nebo **Helmut Kohl**. Je však třeba dodat, že se jednalo o nejhorší výsledek, kterého kdy strana v těchto volbách od roku 1949 do současnosti zaznamenala. To se týkalo i sesterské strany CDU, tedy CSU, která skončila s 38,8 procenty též na svém historickém minimu (v roce 2013 získala ještě 49,3 procenta hlasů). Druhá skončila SPD s 20,5 procenty, což byl též nejhorší výsledek této strany v její poválečné historii. Na třetím místě se ocitla právě AfD s 12,6 procenty, čímž se strana dostala poprvé do Spolkového sněmu. Krom těchto

⁵ O problematice různých přístupů ke studiu nových politických stran pojednává např. Šárovec, 2016.

stran se ještě do poslaneckých lavic dostaly další tři subjekty, a to FDP (10,7 procenta), Die Linke (9,2) a Zelení (8,9).

Výsledky voleb shrnuje Tabulka 1, která se zaměřuje i na rozdíl v počtu získaných hlasů i mandátů ve volbách do Spolkového sněmu 2013 a 2017. Z této perspektivy je zcela zřejmé, že největší zisk, a tím pádem i úspěch, zaznamenala AfD. Ta totiž dosáhla nejen na nejvyšší rozdíl v zisku hlasů (+ 7,9 procenta), ale i nejvyšší zisk v podobě mandátů, kdy se z nuly dostala na celkem devadesát čtyři křesel.

Tabulka č. 1: Výsledky voleb do německého Spolkového sněmu 2017

Politická strana	Počet hlasů (abs.)	Počet hlasů (v %)	Počet mandátů (abs.)	Rozdíl počtu hlasů (v %)	Rozdíl počtu mandátů (abs.)
CDU	12 447 656	26,8	200	- 7,4	- 55
SPD	9 539 381	20,5	153	- 5,2	- 40
AfD	5 878 115	12,6	94	+ 7,9	+ 94
FDP	4 999 449	10,7	80	+ 6,0	+ 80
Die Linke	4 297 270	9,2	69	+ 0,6	+ 5
GRÜNE	4 158 400	8,9	67	+0,5	+ 4
CSU	2 869 688	6,2	46	- 1,2	- 10

Zdroj: Bundeswahlleiter.de, 2017

4 Alternativa pro Německo – od vzniku do současnosti

Zatímco ještě úspěchy strany AfD v zemských volbách v Braniborsku, Duryňsku či Sasku v roce 2014 byly považovány za spíše překvapivé a neočekávané (Novotný, 2016b), tak úspěchy strany v zemských volbách v tomto roce již byly přijímány v podstatě jako přirozené. Připomeňme, že se v tomto roce jednalo o volby do zemských sněmů v Dolním Sasku, Sársku, Severním Porýní-Vestfálsku a Šlesvicko-Holštýnsku a že ve všech z nich AfD

uspěla. A pokud vezmeme v potaz i již zde zmiňované volby do Spolkového sněmu v roce 2013, tak straně se sice vstup do parlamentních lavic tehdy ještě nepodařil, přesto však již oslovila nemalý počet voličů, konkrétně přes 2 milióny. (Grimm, 2015) Strana sice prošla a stále prochází značnou proměnou, která by v jiných stranách mohla působit destruktivně a mohla by oslabovat, AfD však dosud zůstává na vítězné vlně.

AfD přitom vznikla v roce 2013 jako strana salónních liberálů, akademiků, kteří se vztyčeným ukazováčkem kritizovali kroky Evropské unie při (ne)řešení tehdejších krizí, kteří se však kriticky vyslovovali též vůči postoji Německa v rámci Unie. (Vorländer et al., 2016) Strana na sebe pozornost strhla právě tím, že se jako fakticky jediná politická síla v poválečné historii vyjadřovala kriticky vůči německé přítomnosti v EU – a činila tak v příhodnou dobu, kdy se naplno objevila poptávka po těchto tématech. Dokonce zpochybňuje jeden z hlavních atributů, s nímž německá zahraniční politika spojuje dlouhodobě svou politickou sounáležitost, kterým je odkaz na EU jako na „mírový projekt“, a naopak zdůrazňuje to, že EU a evropské politické elity napomáhají ke vzniku konfliktů.

Ukázalo se pak zejména při výsledcích zemských voleb v roce 2014, že se tato rétorika setkává s pochopením zejména na východě země, tedy v nových spolkových zemích, což vyvolalo přirozeně proměny i v celkové orientaci strany. V červenci 2015 zde navíc proběhl puč vůči stranickému vedení, jež tehdy reprezentoval zejména **Bernd Lücke**. Výsledkem bylo převzetí strany saskou aktivistkou **Frauke Petryovou** a další tematická radikalizace strany.

Tato změna ovšem výsledky strany nijak negativně neovlivnila, naopak se se zvýšenou kritikou Evropské unie a od vypuknutí tzv. migrační krize i s ostrou rétorikou vůči přijímání uprchlíků a vůči islámu, který AfD považuje fakticky za politickou ideologii, objevily další slušné výsledky ve volbách v zemských sněmech. (Hynčica et al., 2016) V minulém roce se dokonce AfD stala ve dvou nových spolkových zemích, v Meklenbursko-Předním Pomořansku (20,8 procenta) a v Sasko-Anhaltsku (24,3), druhou nejsilnější silou v tamních zemských sněmech s výsledkem nad 20 procent, což můžeme považovat za vyústění dosavadní gradace podpory strany na zemské úrovni. (Novotný, 2016a)

Úspěchy stranu přirozeně posilují finančně i personálně, na druhou stranu vyvolávají i četné spory. Tím posledním byl pro mnohé nepochopitelný krok předsedkyně **Frauke Petryové**, který přišel navíc bezprostředně po volbách do Bundestagu, v nichž strana nadmíru uspěla a který nijak nezapadal ani do toho, že **Petryová** získala ve svém volebním obvodu v Sasku přímý mandát, což

mělo značně posílit její pozici: rezignovala totiž na stranické vedení a dokonce i úplně opustila stranu. Poslankyně zůstává (dokonce nadále i poslankyně saského zemského sněmu) s ambicemi založit novou politickou stranou.

Tento krok definitivně ukazuje na vnitřní třenice v rámci stranického vedení, posilování pozice **Alexandera Gaulanda** (bývalého politika CDU) a jeho křídla, vytváření různých protichůdných frakcí, ale i na radikalizaci programu, což mimo jiné i jeden z argumentů, kterým **Petryová** odůvodňuje svůj rozchod se stranou, kterou přes dva roky vedla.

5 Tematická profilace AfD

Z hlediska programatiky je AfD stále ještě v mnoha oblastech tematicky spíše neukotvená. Ostatně debaty o jejím zaměření a o programových akcentech ji provázejí od jejího vzniku a stály i za uvedenými spory a personálními výměnami. (Lewandovsky, 2015) Nejčastěji je zmiňována jako strana euroskeptická a pravicově populistická.

Podle expertního dotazování CHES 2014 je AfD subjektem, který nejvíce akcentuje problematiku evropské integrace, v druhé řadě se jedná o téma imigrace a třetí místo v důležitosti komunikovaných témat zaujímá tenze mezi veřejnými službami a daněmi. Rozložení témat v kontextu stran úspěšných ve volbách do Spolkového sněmu 2017 to zobrazuje a porovnává Tabulka 2. Zatímco AfD ale evropskou integraci vnímá v negativním pojetí v dimenzích euroskepticismu, CDU, resp. CSU, a SPD se na téma podle CHES pro ně velmi důležité dívají ryze pozitivní optikou. Vymezení vůči tématům jako jsou Evropská unie a imigrace, s následná práce s nimi, je rysem, který jde ruku v ruce s AfD je tak svým záběrem v rámci stranického systému Německa velmi specifickou formací.⁶

Je třeba vidět, že AfD se v rámci své sebedefinice stranického vedení dlouhodobě drží zpátky ve snaze ukotvit se na pravolevé škále, což je zásadní rozdíl například oproti NPD nebo Republikánům. Ona zmiňovaná neukotvenost nabývá různých podob: na straně jedné se objevují některé výroky představitelů strany, které ji posouvají jednoznačně do oblasti krajní pravice a extremismu (viz např. jednání **Björna Höckeho** ve spolkové zemi Durynsko), na druhou stranu se však před volbami do Bundestagu nechal slyšet již výše zmiňovaný **Alexander Gauland**, který je zároveň místopředsedou strany, že jeho strana

⁶ K problematice migrace, jejích vývojových vln a k politickým dopadům viz např. Abrahám, Vošta, 2011; v kontextu migrace a aktivit hnutí *Pegida* viz např. Novotný, 2017.

chce být volební alternativou pro všechny ty německé občany, kteří brání zájmy klasického pojetí rodiny a kteří bojují proti multikulturalismu. To je zase snaha o obranu práv „obyčejných malých lidí.“ (Albertazzi, Mueller, 2013) A je pravdou, že v jejím programu nalezneme jen málo elementů, které by stranu posouvaly do oblasti pravicového extremismu. K němu však strana tenduje zejména ve svých vizuálních prezentacích v rámci kampaní a také při veřejných prezentacích některých jejích představitelů. (Berbair et al., 2015; Novotný, 2015)

Tabulka č. 2: Srovnání třech nejdůležitějších priorit politických stran podle CHES 2014

Politická strana	Téma č. 1	Téma č. 2	Téma č. 3
CDU	evropská integrace	mezinárodní bezpečnost	veřejné služby vs. daně
SPD	evropská integrace	přerozdělování	veřejné služby vs. daně
FDP	veřejné služby vs. daně	deregulace	evropská integrace
Grünen	životní prostředí	t: multikulturalismus a nacionalismus	evropská integrace
Die LINKE	přerozdělování	státní intervence	veřejné služby vs. daně
CSU	veřejné služby vs. daně	evropská integrace	decentralizace
AfD	evropská integrace	imigrace	veřejné služby vs. daně

Zdroj: CHES, 2014

Jsou to právě tyto dva poslední jmenované aspekty, které nám již umožňují stranu kategorizovat jako pravicově populistickou. Objevují se realistické pohledy na AfD jako na stranu, která „*vykazuje tematické a stylistické podobnosti s pravicově populistickými stranami v Evropě*“, ovšem „*nejedná se o skutečné překryvy*.“ (Franzmann, 2014, s. 122) V jiných studiích naopak nalezneme zmínky o tom, že programatika AfD fakticky nevykazuje pro pravicový populismus typické znaky jako xenofobii nebo nativismus, že k tomu však tenduje svým celkovým konzervativním a exkluzivním pojetím společnosti. (Arzheimer, 2015; Bebnowski, 2015)

6 Volební kampaň před volbami do Spolkového sněmu 2017

S výše nastiňeným zjištěním pak fakticky koresponduje i kampaň před volbami do Spolkového sněmu v tomto roce. Už v roce 2013 to byla Pirátská strana, která v kampani napadala etablované politické strany. Ovšem její útok na establishment ovšem oslovil pouze 2,2 procenta voličů a následně pro stranu znamenal faktické vymezení ze stranického spektra. V případě AfD tento apel však zafungoval zcela jinak.

V kampani před volbami do Spolkového sněmu 2017 se jednoznačně projeví rasy populismu. Ústředním mottem, které se objevovalo fakticky na všech vizuálních prezentacích strany, zde bylo: „*Důvěřuj si, Německo*“ a mířeno bylo jako jasná výzva ve vokativu, která tím působila apelově a silně směrem k voličstvu. Strana učinila za své klíčové téma otázku uprchlíků a azylové politiky, což se jí osvědčilo i již v předchozích volbách, reálně ve všech, které se od roku 2014 konaly až do současnosti. Uprchlíci podle strany nemají počítat s tím, že se jim v Německu bude dařit dobře, což je implicitně vnímáno jako protest proti odsávání finančních prostředků z německého státního rozpočtu směrem k podpoře uprchlíků.

„*Je na čase vyložit karty na stůl. Zastavme azylový chaos a eurokrizi,*“ stojí v jednom z předvolebních billboardů strany (viz Obrázek 1). „*Noví Němci? Uděláme si je sami!*“ (viz Obrázek 2), je pak apel na větší porodnost populace a zároveň se jedná o narážku v tom smyslu, že za „nové Němce“ rozhodně nepovažují a nechtějí považovat migranty z poslední vlny kolem roku 2015. Ostatně mezi plakáty a billboardy se objevil i jeden s fotografií s dnes již odstoupivší předsedkyní strany **Frauke Petryovou**, se svým malým dítětem a nápisem: „*A co je pro vás důvodem pro to, abyste bojovali za Německo.*“ AfD tím dává najevo velmi exkluzivní pojetí německé společnosti, která se podle ní má umět bránit proti vstupu cizinců jednak na německé území, ale i do sociálních systémů.

Obrázok č. 1: „Je na čase vyložit karty na stůl. Zastavit azylový chaos & azylovou krizi!“

Zdroj: Freenet.de, 2017

Druhým ústředním tématem ve stranické komunikaci směrem k voličům byl islám. V této souvislosti se objevují jasně odsuzující hesla. Strana však do zpracování tohoto tématu do vizuálů a billboardů zapojila i vtip. A tak se například na billboardu s obrázkem selete objevuje nápis: „*Islám? Ten nepatří do naší kuchyně.*“ Dále se též objevovalo heslo: „*Burka? Radši si dám Burgundské,*“ což je jazyková narážka a objevuje se zde typická a oblíbená německá odrůda vína. Podobně se také do kontrastu dostává i například heslo „*Burky? Mám radši bikiny*“, což je též výstižně a vtipně doplněno grafikou.

Toto konfrontační zpracování je pojato skutečně jako „*bud' – a nebo*“ a vyznívá cíleně kriticky směrem k islámské kultuře. Ostatně v souladu s jinými podobnými politickými subjekty nového pravicového populismu je islám i ze strany AfD považován za politickou ideologii a nikoli za náboženství. Objevovala se ale i jasná hesla typu „*Zakázat zakrývání hlavy*“ nebo „*Třetina bojovníků IS je zpátky v Evropě,*“ což jasně vystihuje postoj strany vůči současné migraci do Německa.

Obrázok č. 2: „Noví Němci?“ Uděláme si sami. „Děti! Dělat! Zábava!“

Zdroj: WELT.de, 2017

Třetím významným tématem pak byla kritika současné vlády a vládní politiky. Vedle toho se objevily i apely na proměnu politického systému směrem k přímé demokracii (jak ukazuje Obrázek 3), což jde ruku v ruce s programovými cíli (viz dále kapitolu 7). Ostrá kritika se přirozeně soustředila přímo do osoby kancléřky **Angely Merkelové**. Na shromážděních v rámci kampaní se objevovaly „červené karty pro **Merkelovou**“, hesla „*Not my Kanzlerin!*“ a zcela jasným heslem pak bylo: „*Zastavit **Merkelovou!** Zajistit hranice, odstavit CDU*“ nebo „*Odstoupení **Merkelové. OKAMŽITĚ!***“

Strana v jednom ze svých dalších hesel vyzývá k „*odvaze k pravdě*“ a v souvislosti s tím, jak **Angela Merkelová** v době počáteční fáze krize ujišťovala Němce o tom, že „*to zvládneme/Wir schaffen das*“, tak se při mítincích naopak objevovala hesla: „*Nezvládneme to.*“ Ostatní témata – míněna jsou především „*tradiční témata*“ – byla v kampani fakticky opomíjena, čímž však AfD reagovala na předchozí úspěchy v zemských volbách, při nichž byla úspěšná právě výše uvedenými tématy.⁷

⁷ A není jistě bez zajímavosti i to, že straně při prosazování těchto jejích programových priorit značně napomáhal i český exprezident Václav Klaus. Je to na místě zmínit především proto, že v novodobé historii českých politických dějin se takto silně a odhodlaně ještě nikdy žádný český prezident nezasazoval o získání podpory nějaké politické straně a zahraničí.

Obrázok č. 3: „Dovolit si více demokracie. Lidová rozhodování podle švýcarského vzoru!“

Zdroj: AfD, 2017

7 Program AfD ve volbách do Spolkového sněmu 2017

Cíl, který si AfD předsevzala před volbami, totiž být třetí nejsilnější stranou, se vyplnil. Strana kandidovala v čele s ne příliš charismatickou a v debatách přesvědčivou Alicí Weidelovou a s programem na 73 stran s několika prioritami, které se však přesto podařilo dobře komunikovat. Značnou roli zde sehrál místopředseda strany Alexander Gauland.

Tou první prioritou bylo zavedení referenda na spolkové úrovni. Téma referendum se sice objevovalo i v programatice některých dalších stran, zejména Zelených a FDP, ovšem například návrh zákona Zelených z dubna minulého roku, který měl referendum zavést, se ve Spolkovém sněmu nepodařilo prosadit. Pro AfD šlo o klíčové téma, dokonce natolik klíčové, že jím podmiňovala i jakékoli vyjednávání o vládní koalici s její účastí.

V programu se hovoří o nutnosti zavedení lidových iniciativ (Programm für Deutschland, 2017, s. 8), které je třeba mít kvůli „postupující ztrátě suverenity lidu, jenž má být posílena elementy přímé demokracie podle švýcarského vzoru“ (což je ještě zesíleno zobrazením Matterhornu, viz Obrázek 3). Zejména

největší strany CDU/CSU a SPD se vůči tomu staví značně skepticky s tím, že by to mohlo vést ke zneužití. Naopak pro AfD tím má lid dostat do rukou nástroj „*neomezené moci*.“ Občané by se dokonce měli v referendech možnost vyjádřit i o schvalovaných zákonech v Bundestagu, což by podle nich vedlo k redukci „*smršti nesmyslných zákonů*.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 8) Podle stranického programu by právě měl mít lid i zákonnou iniciativu a v plánu je nechat lid hlasovat o vystoupení nejen z eurozóny, ale eventuálně i z EU.

Od strany 12 se ve svém volebním programu věnuje AfD fakticky tématu, na jehož základě se ustanovila: je jím vystoupení z eurozóny a obecně vystupování Německa v EU. (Programm für Deutschland, 2017) Jsou zde uváděny argumenty pro znovuzavedení německé marky jakožto národní měny – jen tak může zůstat Německo akceschopné v případě „*politicko-měnové krizové situace*.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 16) Strana odmítá přesouvání kompetencí ze státní úrovně do Bruselu; například odmítá také utváření společné armády EU. (Programm für Deutschland, 2017)

Významným tématem v programu, ale i samotné kampani byla vnitřní bezpečnost. AfD prosazovala silnější policii co do počtu i co do kompetencí a též zásadní změny v oblasti trestního práva. (Programm für Deutschland, 2017) Trestání mají být podle strany již dvanáctiletí občané (Programm für Deutschland, 2017) Cílem byla i povinná vojenská služba s argumentem, aby jednotky mohly být v případě potřeby nasazeny na ostrahu státních hranic.

V programu se implicitně odkazuje na teroristický útok v Berlíně z předminulých Vánoc a vyžadují důsledné vyhošťování osob s teroristickým zázemím. Doslova se zde píše: „*Značná část cizinců těží v oblasti násilností a drogové kriminality v současnosti s nedostatečnými restriktivními opatřeními, obzvláště se mohou tyto lidé odvolávat na různé překážky, které v současnosti brání jejich vyhoštění*.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 23) Strana také požaduje rychlou a jednoduchou ztrátu pobytu pro zahraniční pachatele. To se má týkat i těch osob, které se již narodili v Německu. Jim by mělo být odebráno občanství v případě, že se dopustí závažného trestného činu. Strana tím chce nahradit dosavadní systém získávání německého občanství, kdy nově nemá hrát roli místo narození, ale „*původ*.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 32) Tím se apeluje na změnu čl. 16 německé ústavy. Odmítavý postoj panuje vůči dvojímu občanství.

V oblasti přistěhovalectví požaduje AfD úplné uzavření státních vnějších hranic EU. Chce dokonce zavést minimální roční kvótu pro vyhoštění osob a odmítá společnou azylovou politiku EU. (Programm für Deutschland, 2017) Ta

má naopak být v kompetenci jednotlivých členských států EU a zásadně se strana vyslovuje také proti sestěhovávání rodin. Z programu je patrný restriktivní přístup vůči přistěhovalcům. Ti mají například mít ztížený přístup k sociálním dávkám v Německu, mají nejprve pracovat a podobně.

V programu AfD se na straně 31 jednoznačně praví, že „islám nepatří do Německa.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 31) V šíření islámu spatřuje strana nebezpečí pro Německo a tamní hodnotový systém. Strana je proti stavění mešit s proti jejich financování ze zahraničí. Podobně se také vyslovuje proti burkám a jiným pokrývkám hlavy, což je explicitně zmiňováno zejména pro školy.

Z dalších programových priorit se strana ohrazuje proti přílišnému brání ohledu na národní socialismus a strana naopak preferuje, aby se především ve školách šířily i pozitivní aspekty z německých dějin, které by posilovaly německou identitu. (Programm für Deutschland, 2017) Program se snaží uvádět příklady proto, že globální oteplování vůbec neexistuje. (Programm für Deutschland, 2017) Oxid uhličitý podle AfD vůbec není škodlivý plyn, ale naopak plyn, který je pro lidstvo a jeho existenci klíčový.

Tématem byla také podpora tradiční rodiny, pro níž má Německo mít tzv. „Willkommenskultur.“ (Programm für Deutschland, 2017, s. 37 a n.) Strana nechce připouštět sňatky gayů a leseb, a ani jakkoli tyto formy soužití preferovat.

8 AfD jako pravicově-populistická strana současnosti?

Problém s jednoznačným vymezením stran tzv. nového populismu je širší a nevztahuje se jen výlučně na případ AfD. Podobně totiž také jiné strany, které jsou v rámci veřejné a novinářské debaty považovány za strany „pravicově populistické“, se vymykají jasnému ukotvení.⁸ Toto je dáno jednak koncepční nejednotností studií, které kategorizují tyto strany, ovšem také problematickým vymezením a „měřením“ toho, co (ještě) je a co (ještě) není pravicový populismus.

Je třeba podotknout, že oproti zejména NPD postupují německé úřady vůči AfD jinak v tom smyslu, že strana a její vedení není sledováno *Spolkovým úřadem pro ochranu ústavnosti*. Na druhou stranu – a tím se ukazuje na jistou

⁸ Jako příklad můžeme uvést nizozemskou stranu *Liste Pim Fortuyn*, která se tematicky pod stejnojmenným předsedou vyznačovala programatickým mixem společenské liberalilty na straně jedné, a otevřenou nenávisťí vůči islámu na straně druhé. (Decker/Lewandowsky, 2012)

radikalizaci strany – je nejpozději od roku 2017 sledován tímto úřadem předseda bavorské AfD **Peter Bystron**, který původem pochází z České republiky. (Zeit online 2017a)⁹

Z výsledků voleb do Spolkového sněmu, ale i z voleb do zemských parlamentů je zřejmé, že strana je více volena v nových spolkových zemích. Například v Sasku získala tři přímé mandáty a stala se s 27 procenty vůbec nejsilnější politickou stranou. Je třeba podotknout, že nejvíce silná byla a je v pohraničních oblastech s ČR a Polskem, konkrétně například v Saském Švýcarsku. Obecně byla AfD silnější ve venkovských regionech než ve městech.

Strana AfD je z hlediska nastolované programatiky definovatelná jako pravicově populistická strana hned z několika důvodů. Za prvé využívá typické argumentace „my“ vs. „oni“, rozlišuje tedy mezi lidem a politickými elity, kdy první skupinu považuje za zdravou část populace a druhou naopak za nemocnou a zkaženou. Dlouhodobě je centrem kritiky AfD jednak kancléřka **Angela Merkelová** coby symbol „staré“ politiky, ale potažmo i ostatní politické strany.¹⁰ Zdrojem této kritiky je i překrucování výroků kancléřky.

Za druhé se AfD odvolává svým požadavkem na zavádění lidových iniciativ a prosazováním prvků přímé demokracie na „vůli lidu“. Jde o typický příklad stran nového pravicového populismu, které vidí v zavádění referend posilování participace občanů na politickém procesu a chápou to jako cestu, jak zamezit tomu, aby v souladu s principy reprezentativní demokracie jednali především politici.

Tento programový požadavek dnes nalezneme i u různých jiných stranických uskupení, vedle například *Front National* ve Francii je to v ČR i *Svoboda a přímá demokracie Tomia Okamury*.¹¹ Ostatně se u všech těchto stran, AfD nevyjímaje, objevuje značná nedůvěra vůči principům reprezentativní demokracie a zmiňují se zkažené politické elity. Je to vystihnuto mimo jiné i v hesle: „Švýcarsko je pro rozhodování lidu. My také.“ (Zeit Online, 2017b).

⁹ Podobně se také vyskytují snahy sledovat stranu v Duryňsku v důsledku působení Björna Höckeho, ovšem strana jako taková dosud sledována není. Je však zřejmé, že strana pojímá i problémové členy, v Sasku, ale i jinde vznikla tzv. Patriotistická platforma, dále se objevuje blízkost k pravicově extremistické Mladé alternativě (*Junge Alternative*), což též vede ke znepokojení, ovšem ještě nikoli ke sledování.

¹⁰ Nutno dodat, že právě díky adresné a velmi ostré a místy vyslovené nenávislné kritice Merkelové strana získává podporu u části německé populace. (Focus.de, 2017)

¹¹ Myšleno i v kontextu vzniku a vývoje politického hnutí *Úsvit přímé demokracie* (srov. Šárovce 2018), které existenci hnutí *Svoboda a přímá demokracie* de facto předcházelo.

S tím pak souvisí i obava ze sdílené suverenity a apel na vystoupení primárně nikoli z Evropské unie, ale z eurozóny. Ekonomové strany již mají připravené scénáře přechodu na německou marku. (Programm für Deutschland, 2017, s. 16)

Za třetí šíří AfD dlouhodobě strach a postupuje zkratkovitě. V tom jsou podporovány i medializací různých teroristických aktů, případně i pokusů o jejich zneškodnění. Opět to můžeme doložit na jednom z hesel kampaně, v němž strana upozornila na to, že třetina bojovníků IS se již má nacházet na území Spolkové republiky Německo. To sice není jakkoliv podložená informace, ovšem v kampaních se jasně objevuje s konkrétním cílem šířit etnické napětí, a také vyvolávat emoce a strach.

Závěr

Stranu AfD je třeba dnes vnímat jako jeden z nejvýraznějších důkazů nového populismu. Tento subjekt prošel zřejmou obsahovou proměnou, kterou doplňuje i proměna personální. Původní programové představy konzervativních ekonomů z převážně akademického prostředí byly postupně nahrazeny xenofobní až šovinistickou rétorikou směrem vůči nepřijímání migrantů. Navíc již z výsledků AfD v různých volbách je patrné, že se jí daří profitovat nejen ze sociálně-ekonomické nestability a narůstající skepse vůči Evropské unii, ale i ze strukturálních problémů východoněmeckých zemí.

Na příkladu AfD se ukazuje, jak je vždy významný kontext, v němž se daná politická strana vyskytuje. Byla to totiž v prvé řadě finanční krize a následná krize eurozóny, která nastartovala v Německu silnou euroskepsi na úrovni politických stran. Jako první se s protiunijní rétorikou pokusila prorazit strana *Svobodní voliči (Freie Wähler)*, ovšem s úspěchem pouze v zemských volbách v Bavorsku. Na celorepublikové úrovni pak úspěch zaznamenala až AfD, a to se svou kritikou EU jako tzv. „dluhové unie“.

Vznik, vývoj i úspěch populistických formací napříč Evropou jsou fenomény, od kterých nelze v kontextu dnešního dění jakkoliv abstrahovat. Politické strany jsou dynamickým prvkem, ostatně jasně to dokládá i případ AfD. I proto je zcela na místě v tomto směru výzkumu setrvat a proměny uvnitř i vně strany podrobovat důkladné analýze.

Literatura:

- ABRHÁM, J. – VOŠTA, M. 2011. The Migration of Labour within the context of an Enlarged European Union: The Economic Consequences. In *Politické vedy*, roč. 14, 2011, č. 4. ISSN 1335-2741, s. 67-84.
- AFD. 2017. AfD geht mit Matterhorn auf Stimmenfang! [Online] [cit. 6. 11. 2017]. Dostupné na internetu: <http://www.20min.ch/schweiz/news/story/23538340>
- ALBERTAZZI, D. – MUELLER, S. 2013. Populism and Liberal Democracy. Populists in Government in Austria, Italy, Poland and Switzerland. In *Government and Opposition*, roč. 48, 2013, č. 3. ISSN 1477-7053, s. 343-371.
- BARR, R. 2009. Populists, Outsiders and Anti-Establishment-Politics. In *Party Politics*, roč. 15, 2009, č. 1. ISSN 1460-3683, s. 29-48.
- BERBUIR, N. – LEWANDOWSKY, M. – SIRI, J. 2015. The AfD and Its Sympathisers. Finally a Right-wing Populist Movement in Germany? In *German Politics*, roč. 24, 2015, č. 3. ISSN 1045-0300, s. 154-178.
- BORNSCHIER, S. 2012. Why a right-wing populist party emerged in France but not in Germany: cleavages and actors in the formation of a new cultural divide. In *European Political Science Review*, roč. 1, 2012, č. 4. ISSN 1755-7739, s. 121-145.
- BUNDESWAHLLEITER.DE. 2017. *Results Germany – The Federal Returning Officer*. [Online] [cit. 10. 11. 2017]. Dostupné na internetu: <https://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html>
- CANOVAN, M. 2001. Taking Politics to the People. Populism as the Ideology of Democracy. In Mény, Y. et al. (ed.). *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001, s. 25-44. ISBN 978-1-4039-2007-2.
- DECKER, F. – LEWANDOWSKY, M. 2011. Populismus. Erscheinungsformen, Entstehungshintergründe und Folgen eines politischen Phänomens. In Agard, O., et al. (ed.). *Das Populäre. Untersuchungen zu Interaktionen und Differenzierungsstrategien in Literatur, Kultur und Sprache*. Göttingen: V&R unipress, s. 331-351. ISBN 978-3-944682-09-9.
- DECKER, F. – LEWANDOWSKY, M. 2012. Die rechtspopulistische Parteienfamilie. In Jun, U., Höhne, B. (eds.). *Parteienfamilien. Identitätsbestimmend oder nur noch Etikett?* Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2012. ISBN 978-3-86649-441-1, s. 268-281.
- FOCUS.DE, 2017. Merkel kritisiert CDU-Fraktion in Sachsen-Anhalt für AfD-Zusammenarbeit. [Online] [cit. 8. 11. 2017] Dostupné na internetu: http://www.focus.de/politik/deutschland/merkel-bei-sommerpressekonferenz-kritik-an-cdu-fraktion-fuer-afd-zusammenarbeit_id_7526280.html.

- FORSCHUNGSGRUPPE WAHLEN. 2013. Bundestagswahl: eine Analyse der Wahl vom 22. September 2013. Berichte der Forschungsgruppe Wahlen 154. Mannheim 2013. [Online] digitální knihovna ULB Düsseldorf.
- FREENET.DE. 2017. AfD-Chefin Petry: Parteiausschluss Höckes noch nicht vom Tisch. [Online] [cit. 6. 11. 2017] Dostupné na internetu: https://www.freenet.de/nachrichten/politik/afdcheffin-petry-parteiausschluss-hoeckes-noch-nicht-vom-tisch_5934050_4702788.html.
- FRANZMANN, S. 2014. Die Wahlprogrammatik der AfD in vergleichender Perspektive. In *Mitteilungen des Instituts für Deutsches und Internationales Parteienrecht und Parteienforschung*, roč. 20, 2014, ISSN 2192-3833, s. 115-124.
- GRIMM, R. 2015. The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. In *International Political Science Review*, roč. 36, 2015, č. 3. ISSN 0003-0554, s. 264-278.
- HÄUSLER, A. 2013. Die »Alternative für Deutschland« – eine neue rechtspopulistische Partei? Materialien und Deutungen zur vertiefenden Auseinandersetzung. Düsseldorf: Heinrich-Böll-Stiftung NRW. [Online] [cit. 3. 11. 2017] Dostupné na internetu: https://www.boell.de/sites/default/files/afd_studie_nrw.pdf.
- HYNČICA, P. – MAŠKARINEC, P. – NOVOTNÝ, L. 2016. Euroskepticismus ve střední Evropě. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2619-4.
- CHES, 2014: Bakker, R. – Edwards, E. – Hooghe, L. – Jolly, S. – Marks, G. – Polk, J. – Rovny, R. – Steenbergen, M. – Vachudova, M. 2015. 2014 *Chapel Hill Expert Survey*. Version 2015.1. Available on chesdata.eu. Chapel Hill, NC: University of North Carolina, Chapel Hill.
- LEWANDOWSKI, M. 2014. *Alternative für Deutschland (AfD) – A new actor in the German party system*. Londýn: Friedrich-Ebert-Stiftung. [Online] [cit. 3. 11. 2017] Dostupné na internetu: <http://www.feslondon.org.uk/cms/publications/details/alternative-fuer-deutschland-afd-a-new-actor-in-the-german-party-system.html>.
- LEWANDOWSKY, M. 2015. Eine rechtspopulistische Protestpartei? Die AfD in der öffentlichen und politikwissenschaftlichen Debatte. In *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, roč. 25, 2015, č. 1. ISSN 1430-6387, s. 119-134.
- LEWANDOWSKY, M. 2016. Die Verteidigung der Nation. Außen-und europapolitische Positionen der AfD im Spiegel des Rechtspopulismus. In Häusler, A. (ed.). *Die Alternative für Deutschland. Programmatik, Entwicklung und ideologische Verortung*. Wiesbaden: Springer VS, 2016. ISBN 978-3-65810-6379, s. 39-51.

- MUDDE, C. 2004. The Populist Zeitgeist. In *Government and Opposition*, roč. 39, 2004, č. 4. ISSN 1477-7053, s. 542-563.
- MUDDE, C. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press: Cambridge. ISBN 978-0-52161-632-4.
- MUDDE, C. – KALTWASSER, C. R. 2012. Populism and (Liberal) Democracy. A Framework for Analysis. In Mudde, et al. (ed.). *Populism in Europe and the Americas. Threat or Corrective for Democracy?*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012. ISBN 978-1-107-02385-7.
- MUDDE, C. 2014. Fighting the System? Populist Radical Right Parties and Party System Change. In *Party Politics*, roč. 20, 2014, 4. 2. ISSN 1460-3683, s. 217-226.
- NIEDERMAYER, O. 2013. Aufsteiger, Absteiger und ewig „Sonstige“: Klein- und Kleinstparteien bei der Bundestagswahl 2013. In: *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, roč. 45, 2013, č. 1. ISBN 1430-6387, s. 73-93.
- NIEDERMAYER, O. 2010. Von der Zweiparteiendominanz zum Pluralismus: Die Entwicklung des deutschen Parteiensystems im westeuropäischen Vergleich. In *Politische Vierteljahresschrift*, roč. 51, 2010, č. 1. ISSN 0032-3470, s. 1-13.
- NOVOTNÝ, L. 2015. Euroskepticismus v Německu na příkladu Alternative für Deutschland. In *Politics in Central Europe*, roč. 11, 2015, č. 1. ISSN 1801-3422, s. 149-162.
- NOVOTNÝ, L. 2016a. Alternativa pro Německo: hrozba, nebo výzva pro německou demokracii? In *Bezpečnostní teorie a praxe*, roč. 16, 2016, č. 4. ISSN, 1211-2461, s. 119-128.
- NOVOTNÝ, L. 2016b. Úspěchy Alternative für Deutschland ve třech zemských volbách v Německu. In *Acta Politologica*, roč. 8, 2016, č. 1. ISSN 1804-1302, s. 40-50.
- NOVOTNÝ, L. 2017. Pegida a migrační politika. In *Central European Journal of Politics*, roč. 3, 2017, č. 2. ISSN 2464-479X, s. 39-54.
- PRIESTER, K. 2007. *Populismus. Historische und aktuelle Erscheinungsformen*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2007. ISBN 978-3-593-38342-2.
- PROGRAM FÜR DEUTSCHLAND. 2017. Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017. [Online] [5. 11. 2017] Dostupné na internetu: https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf.

- RENSMANN, L. 2006. Populismus und Ideologie. In Decker, F. (ed.). *Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 59-80. ISBN 978-3-531145-372.
- ROODUIJN, M. 2014. The Nucleus of Populism. In Search of the Lowest Common Denominator. In *Government and Opposition*, roč. 49, 2014, č. 4. ISSN 1477-7053, s. 573-599.
- ŠÁROVEC, D. 2016. Nové politické strany: novost, teoretické koncepty a možnosti jejich využití v ČR. In *Politics in Central Europe*, roč. 12, 2016, č. 2S. ISSN 1801-3422, s. 9-27.
- ŠÁROVEC, D. 2018. Nástup nových politických stran v ČR od roku 2013: hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie pohledem konceptu novosti. In *Sociológia*, roč. 50, 2018, č. 1. ISSN 0049-1225, s. 78-113.
- TAGGART, P. 2000. *Populism*. Buckingham: Open University Press, 2000. ISBN 978-0-33520-046-7.
- TIPPELT, H. 2017. Otevřená pevnost. K filosofickým aspektům přímé demokracie. In *Central European Journal of Politics*, roč. 3, 2017, č. 1. ISSN 2464-479X, s. 50-71.
- VORLÄNDER, H. – HEROLD, M. – SCHÄLLER, S. 2016. *PEGIDA. Entwicklung, Zusammensetzung und Deutung einer Empörungsbewegung*. Wiesbaden: Springer VS, 2016. ISBN 978-3-658-10981-3.
- WELT.DE. 2016. *Erst schrieb er über die NS-Pornoindustrie - heute für die AfD*. [Online] [cit. 6. 11. 2017] Dostupné na internetu: <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article165894518/Erst-schrieb-er-ueber-die-NS-Pornoindustrie-heute-fuer-die-AfD.html>.
- ZEIT ONLINE. 2017a. *Verfassungsschutz beobachtet bayerischen AfD-Chef*. [Online] [cit. 3. 11. 2017] Dostupné na internetu: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-04/petr-bystron-afd-bayern-verfassungsschutz-identitaere-bewegung>.
- ZEIT ONLINE. 2017b. *Bundestagswahl 2017: Wahlkampf mit dem Volksentscheid*. [Online] [cit. 8. 11. 2017] Dostupné na internetu: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2017-01/bundestagswahl-2017-afd-volksentscheid-wahlkampf-parteien-demokratie>.